

Un Czapski a Girona

La Universitat de Girona rep un retrat de Ferrater Mora que és obra d'un pintor i escriptor polonès excepcional

El pintor i escriptor polonès Józef Czapski va pintar el filòsof Josep Ferrater Mora. A partir d'aquest quadre excepcional i fins ara gairebé desconegut que forma part del llegat del filòsof a la Universitat de Girona (UdG), podem aprofundir en una de les personalitats més excepcionals que van viure a Europa en el segle xx. Czapski, com va dir la seva amiga i filòsofa Jeanne Hersch, encarna com pocs el període terriblement convuls i en ebullició constant que va ser el segle xx.

Text > **JOAN VERGÉS**,
director de la Càtedra Ferrater Mora de la UdG
Fotos > **FONS KULTURA PARYSKA**

Fa cent quatre centímetres de llarg per cinquanta-quatre d'ample. S'hi veu un home d'expressió encuriosida, amb l'ombra d'una barba incipient. Seu en una cadira, en una cambra imprecisa, plegant la cama dreta sobre l'esquerra i sostenint amb les dues mans un llibre obert per la meitat. L'esguard de l'home no reposa en el llibre, però. Mira cap endavant, mira qui el mira. Una certa desmesura del tors en comparació amb les extremitats inferiors fa que sembli exageradament corpulent i que el cap li quedi petit. Llevat del groc viu de l'armilla que porta dessota

>> *Retrat que Czapski va fer de Ferrater Mora.*
(Foto: JOAN VERGÉS)

>> Ferrater amb el retrat que li va dedicar Czapski.

l'americana i del nus de la corbata vermella que s'hi endevina, el retrat està impregnat d'unes coloracions intenses, però poc definides, gairebé *brutes*. No obstant això, el joc cromàtic resulta efectiu: la jaqueta i els pantalons, d'un blavós contundent, contrasten, d'una banda, amb l'armilla i el llibre grogós i, de l'altra, amb el contorn de l'estança, d'una tonalitat carbassa a la meitat dreta i de tonalitats argiloses a l'esquerra. Si un s'hi acosta una mica, pot resseguir perfectament les pinzellades. Aquí i allà, escampades per tota l'escena, llacades de tela sense pintar.

L'home del retrat és Josep Ferrater Mora (1912-1991). El quadre va arribar a Girona el juny del 2020, quan encara ressonava la primera onada de la pandèmia de covid-19. Feia un any just que havia mort Priscilla Cohn, la

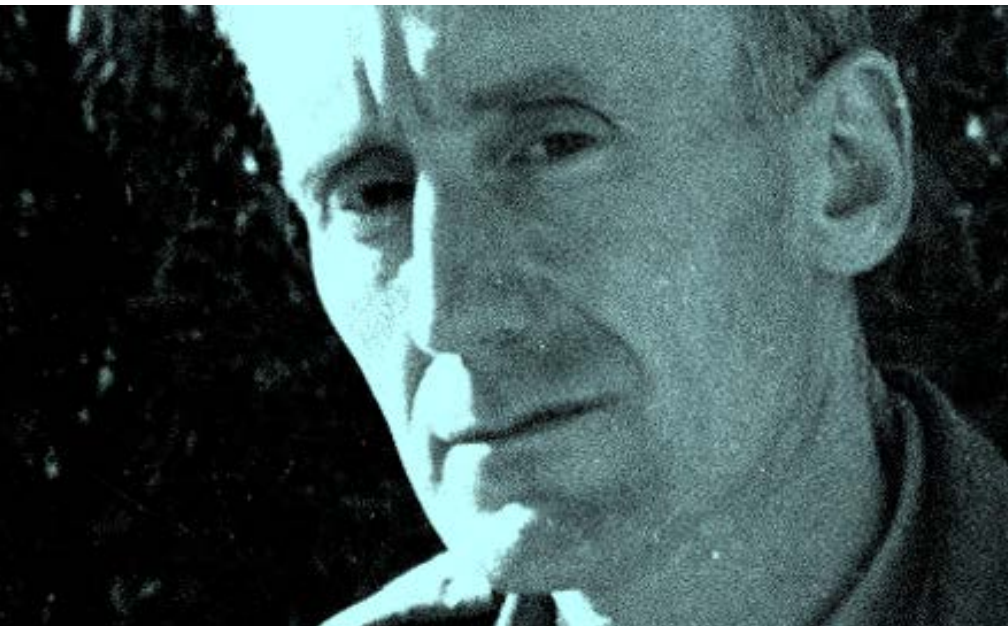
>> Fotografia de Josep Ferrater Mora, amb la seva esposa i el seu fill, l'any 1952.

vídua del filòsof. La professora Cohn sempre ens havia dit que, en morir, faria donació a la Universitat de totes les pertinences que encara conservava

del seu marit. I així va ser. Juntament amb el quadre, van arribar des de Villanova (Pennsilvània) cartes, manuscrits, mecanoscrits, llibres, revistes, diplomes, pòsters, rotlles de pel·lícula, discos de vinil, trofeus (entre els quals hi havia el Príncep d'Astúries que Ferrater va rebre el 1985), etcètera. En conjunt, tres tones de material d'índole heterogènia que la Biblioteca del Barri Vell ordena i cataloga amb una diligència encomiable —entre altres coses, perquè també s'hi compten les cartes i els llibres de Priscilla Cohn. Clarament, aquesta segona donació no té la rellevància informativa que guarden els milers de cartes i la biblioteca personal que la Universitat ja va rebre l'any 1991, però ens ofereix una visió fragmentada, desordenada i, tanmateix, privilegiada (en alguns aspectes, fins i tot, sorprenent) de la persona que va ser Ferrater Mora. Ens proporciona peces d'un puzzle que no està acabat del tot. El retrat a l'oli que ens ocupa n'és una, una d'extraordinària, no solament perquè fins ara mai ningú no hi havia parat esment (Ferrater no va utilitzar el retrat en cap de les seves publicacions, ni en va parlar mai), sinó, sobretot, per l'artista que al marge inferior dret va escriure —potser hauríem de dir *pintar*— «Czapski 1952».

El Czapski en qüestió és el pintor i escriptor polonès Józef Czapski, una de les personalitats més excepcionals que van viure a Europa en el segle xx. I és que tal com va dir la seva amiga i filòsofa Jeanne Hersch, Czapski encarna com pocs el període terriblement

>> Czapski a la foto que apareix a la coberta d'En terra inhumana.

convuls i en ebullició constant que va ser el segle xx, una època que vessa història per mil forats diferents.

Józef Czapski va néixer el 3 d'abril de 1896 a Praga i va morir el 12 de gener a Maisons-Laffitte (a tocar de París) el 1993. El seu pare pertanyia al llinatge Hutten-Czapski, vinculat a l'aristocràcia germànica i polonesa; la seva mare, a la família Thun-Hohenstein, d'ascendència txeca i austríaca. Ambdues famílies havien fet fortuna ocupant llocs distingits com a administradors de la Rússia imperial dels Romanov i de l'Imperi austrohongarès dels Habsburg, respectivament.

En aquella època, la fesomia geopolítica de l'Europa central era ben diferent de la d'ara i les filiacions nacionals sovint eren tan poc clares com artificials. En el cas d'algunes famílies aristocràtiques, haver de prendre partit per una nacionalitat o una altra podia resultar problemàtic, per no dir un mal negoci. Els Hutten-Czapski, concretament, posseïen palaus i terrenys en diversos països, estaven emparentats amb aristòcrates de nacionalitats diverses i a casa parlaven polonès, rus, alemany i francès. Tanmateix, les circumstàncies polítiques d'aquell moment forçaven la gent a adoptar un bàndol o un altre. Czapski va acabar sentint-se sobretot polonès.

No endebades, i malgrat ser una persona d'un tarannà extremament pacífic i dialogant, li tocà prendre part en totes i cadascuna de les conteses bèl·liques que han determinat el futur de

Czapski va acabar fent amistat amb la flor i nata del món intel·lectual i artístic parisenc

la Polònia contemporània: la Revolució Russa, la guerra entre Polònia i Rússia el 1920, la Segona Guerra Mundial i l'anomenada guerra freda.

De l'exèrcit del tsar a pacifista

Czapski és testimoni de la Revolució Soviètica a Sant Petersburg. La família l'hi ha enviat perquè faci carrera militar i, de fet, el 1917 s'allista a l'exèrcit del tsar. La lectura de Tolstoi, tanmateix, el porta a rebutjar la violència i aquell mateix any abandona la disciplina militar (amb el risc consegüent de ser executat per desertor) i amb dues germanes més funda una comunitat religiosa i pacifista per tal de socórrer els milers d'ànimes famolenques que vagaregen per la ciutat durant el primer i duríssim hivern bolxevic. L'any següent

torna a Polònia i s'inscriu a l'Acadèmia de les Belles Arts de Varsòvia. Quan esclata la guerra entre Polònia i Rússia el 1920 (una guerra que suposarà la recuperació de la independència polonesa després de més de cent vint anys de subjecció als imperis limítrofs), Czapski, que ja ha abandonat el pacifisme, dirigeix un petit destacament de cavalleria i contribueix amb mèrits a la victòria polonesa. La sort de la família, però, no segueix el mateix curs que la del país. En la frontera que es traça entre Polònia i l'URSS després de l'armistici, les propietats de la família Hutten-Czapski queden a la banda soviètica. La família, doncs, s'ha arruïnat.

Czapski torna llavors a la seva vocació artística i s'inscriu a l'Acadèmia de les Belles Arts de Cracòvia, on ensenya Józef Pankiewicz, que és considerat l'introduïdor de l'impressionisme a Polònia i sobre el qual Czapski més endavant escriurà un llibre. Pankiewicz havia viscut a França i era amic del pintor francès Pierre Bonnard, a qui Czapski admirava (és característic de Bonnard escollir colors càlids per al fons i colors freds per als elements en primer terme, tal com succeeix amb el retrat de Ferrater Mora). París era en aquells temps la capital mundial de la cultura. L'interès per veure *in situ* que s'hi ordia va donar lloc als *kapistes*, terme que resulta d'abreujar *Komitet Pariski*, és a dir, Comitè de París. La idea era viatjar fins a la capital francesa i quedar-s'hi mig any. Al final, en van ser sis. Els kapistes renegaven de la pintura polonesa clàssica d'inspiració històrica i s'emmirallaven sobretot en Cézanne, Van Gogh, el fauvisme i el cubisme, si bé no combregaven amb el plantejament no-figuratiu que aleshores feia tant de forat en el món artístic. Durant aquesta primera etapa a París, Czapski va acabar fent amistat amb la flor i nata del món intel·lectual i artístic parisenc. Hi va ajudar que d'entre tots els membres del grup, ell era l'únic que dominava bé el francès. Però també hi va fer molt el do

La massacre de Katyn (vint-i-dos mil assassinats) va marcar profundament Czapski. En primer lloc, és clar, perquè a ell no el van matar i als seus companys, sí.

especial que posseïa per guanyar-se la gent. Durant aquells anys va fer amistat, per exemple, amb André Malraux, François Mauriac o Jacques Maritain. Quan el grup es va quedar sense diners, Czapski va anar a veure Misia Godebska-Sert, una musa llegendaria de pintors i músics, casada en terceres núpcies amb el pintor català Josep M. Sert. Misia va ajudar amb diners els kapistes, però, sobretot, els va ajudar promocionant-los. Czapski va conèixer Coco Chanel, Picasso, Bon-

nard, el ballarí rus Diàguilev, Gertrude Stein o Serguei Nabokov, germà de l'autor de *Lolita* i amb qui va mantenir una relació amorosa fins al 1926, que es va veure obligat a marxar a Londres per tractar-se del tifus. Per culpa de la distància, Czapski va perdre un amant, però va guanyar un amor. I és que mentre va haver de fer llit, va llegir *A la recerca del temps perdut* de Marcel Proust, obra de la qual va quedar totalment impregnat. D'altra banda, va començar a fer les primeres exposicions

en solitari i a principi dels anys trenta, després d'un viatge a Espanya, va tornar amb els kapistes a Polònia. Va obrir un taller a Varsòvia i va protagonitzar una sèrie d'exposicions. Va iniciar una relació amb Ludwik Hering. La vida, aparentment, li somreïa. A final de la dècada, però, tot va canviar.

Vint-i-dos mil trets a la nuca

L'1 de setembre de 1939, l'Alemanya de Hitler va envair Polònia per l'oest i al cap de disset dies, en virtut del Pacte Ribbentrop-Molotov, els soviètics també la van envair per l'est. Polònia, un altre cop, quedava esquinçada pels dos costats. Czapski, que havia estat cridat com a reservista, va ser fet presoner pels soviètics el 27 de setembre i engarjolat com a oficial en el camp de Starobilsk en unes condicions llastimoses. Al cap d'uns mesos, les autoritats carceràries soviètiques van començar a evacuar presoners. Els van dir que els reagruparien amb la família. El mateix van fer amb altres oficials dels camps de Kozelsk i Ostashkov. En realitat, però, no els van portar amb la família, sinó que, d'un en un, i enmig d'un gran secretisme, van ser assassinats d'un tret a la nuca per la policia secreta soviètica. Els cadàvers d'una bona part van ser enterrats al bosc de Katyn (per això es parla de la *massacre de Katyn*). En total, vint-i-dos mil homes, la major part dels quals oficials de l'exèrcit, policies i personatges destacats de la vida civil i cultural polonesa. Durant decennis, les autoritats soviètiques van negar que tinguessin res a veure amb la massacre i l'atribuïen als nazis. No va ser fins que va caure l'URSS, l'any 1991, i es van desclassificar molts documents secrets, que Rússia va admetre davant del govern polonès que Stalin havia maquinat l'anihilament de la classe dirigent polonesa a fi de convertir el país en un territori dòcil als seus interessos.

La massacre de Katyn va marcar profundament la vida de Czapski. En primer lloc, és clar, perquè a ell no el van matar i als seus companys, sí. No se sap encara per quin motiu no ho feren, però de les 3.920 persones que el 1939 hi havia a Starobilsk, només setanta-nou van sobreviure. La massa-

>> *El pintor polonès en els anys cinquanta.*

>> Czapski en la dècada dels setanta.

cre de Katyn el marcaria també en un altre sentit, tot just en haver recuperat la llibertat. Això va ser perquè a finals de la primavera de 1941 la història va fer un irònic gir de cent vuitanta graus: l'Alemanya nazi va atacar l'URSS i, atesa la necessitat imperiosa d'obtenir recursos com fos per contrarestar-ne l'atac, el 4 d'agost de 1941 Stalin va signar un pacte amb el govern polonès a l'exili pel qual deixava anar els presos, permetia el reagrupament dels milers de civils deportats i facilitava la creació d'un exèrcit polonès. Czapski, és clar, s'hi va allistar. Tanmateix, ningú no sabia res dels milers d'oficials de l'exèrcit polonès que havien estat a Starobilsk, Kozelsk, Ostashkov. Les setmanes passaven i no responien a la crida. Les autoritats soviètiques asseguraven que no en sabien res. Czapski va ser l'home encarregat d'esbrinar on paraven, què els havia passat. En l'informe final que va elaborar per al general Anders, Czapski no va poder certificar amb certesa que havien estat assassinats pels soviètics. Però hi va deixar constància que tots els indicis ho feien pensar.

De l'experiència carcerària i la recerca dels companys desapareguts van sorgir tres dels escrits més importants de Czapski. En primer lloc, *Memòries de Starobilsk*, un relat breu en clau d'informe on recorda les dificultats de viure al camp i descriu amb un gran humanisme tota una sèrie de companys, amb la intenció de preservar-ne el record. En segon lloc, l'escrit corresponent a les conferències sobre Proust que va fer per als seus col·legues en el camp de Griazowietz i que, per a molts, constitueix un mostra extraordinària de la resistència de l'esperit contra la barbàrie. Finalment, el llibre *En terra inhumana*, en què Czapski recull les peripècies kafkianes i les traves esgotadores amb què va anar topant durant la recerca dels seus companys desapareguts. El que val la pena, tanmateix, és la mirada amb què Czapski descriu les escenes i les reflexions que hi trena. Són les reflexions d'algú que ha après a estimar Rússia a través del pensament i les lletres (Tolstoi, Dostoievski, Rozanov, Merejkovsky, Filosofov, etc.), algú que va ser testimoni de l'esclat messiànic

L'Institut Literari, fundat per Czapski a Maisons-Laffitte, va ser una mena de santuari i refugi per a intel·lectuals d'arreu del món, especialment dels països que estaven sota el domini soviètic

dels primers dies de la Revolució d'Octubre i que ara veu com la població del país viu en la més gran de les misèries. Alguns analistes han vist en el llibre de Czapski un antecedent de *l'Arxipèlag Gulag* de Soljenitsin. *En terra inhumana* comença quan Czapski és alliberat de Griazowietz i acaba quan l'exèrcit

polonès ha arribat a l'Iran, després de travessar mitja Unió Soviètica. Els llibres d'història ens ensenyen que, tot seguit, les tropes del general Anders van prosseguir la marxa fins a l'Iraq i Palestina, i que des d'Egipte es van embarcar rumb cap a Itàlia i van acabar tenint un paper decisiu en la batalla de Montecassino el 1944.

La unió dels exiliats influents d'Europa

A les acaballes de la guerra, resultava cada cop més evident que Stalin aconseguiria el control de Polònia i que els aliats occidentals no li ho impedirien. Molts dels integrants de l'exèrcit d'Anders ja se'n sabien exiliats. Va ser aleshores que Czapski, conjuntament amb Jerzy Giedroyc i el matrimoni Hertz, va fundar l'Institut Literari, una institució que es va marcar com a propòsit esdevenir, en paraules de Giedroyc, «un moviment social i polític a l'òrbita del qual tots els exiliats d'Europa pertanyents a elits capaces d'incidir en l'opinió pública puguin redescobrir la

seva dignitat política i la seva fidelitat incorruptible als ideals socials». Una de les activitats principals de l'Institut va ser l'edició de la revista *Kultura*, una revista mítica per als dissidents de l'Europa de l'Est i la literatura polonesa moderna. Es va editar des del 1947 fins al 2000. El primer número va sortir a Roma, però de seguida es va fer des de Maisons-Laffitte, a tocar de París, on es va traslladar tot l'equip gràcies a les gestions de Czapski i als contactes que encara hi mantenia. La seu de l'Institut a Maisons-Laffitte, de fet, es va convertir en una mena de santuari i refugi on acudien intel·lectuals d'arreu del món, especialment dels països que estaven sota el domini soviètic. *Kultura*, en virtut principalment de la qualitat literària, de seguida va esdevenir un focus de resistència contra la influència soviètica a Europa. Entre els polonesos que hi van escriure amb assiduitat destaquen noms com ara els Nobel Czesław Miłosz, Wisława Szymborska o escriptors com ara Gustaw Herling-Grudziński, Witold Gombrowicz,

Konstanty Jeleński, Adam Michnik, Leszek Kołakowski, Adam Zagajewski, o el mateix Józef Czapski. També hi podríem destacar la col·laboració d'Albert Camus, Borís Pasternak, Emil Cioran, George Orwell, Aleksandr Soljenitsin, Andrei Sàkharov i un llarg etcètera de firmes il·lustres que inclou, és clar, també la del nostre Josep Ferrater Mora.

Efectivament, Ferrater Mora i Czapski es coneixien. Van ser amics durant anys. Es veien quan Ferrater Mora venia amb la família a Europa i s'estaven a casa la sogra a París (la seva primera dona, Renée Petitsigné, era parisenca). A l'Arxiu Ferrater Mora de la UdG es conserven disset cartes de Czapski. A l'Arxiu Czapski del Museu Nacional de Cracòvia n'hem localitzat vint-i-vuit de Ferrater. Hi ha molts aspectes per treballar d'aquesta relació. Quan, com i on es van conèixer exactament? En quin sentit van ser amics? S'influïren mútuament? Haurem de deixar-ho per a un altre dia. El que compta, el que volíem fer avui, era *presentar* el quadre, més que no pas *conèixer-lo*.

>> Amb Jerzy Giedroyc a Berlín, l'any 1950.